

YOK OLMAYA YÜZ TUTAN BURSA ESTETİĞİ ÜZERİNE

Aynur CAN*

Özet

Bu makale, genel olarak Bursa kentini kent, kimlik ve estetik bağlamında kaleme almaktadır. Öncelikle kavramsal çerçeve yer almakta, ardından coğrafik yapı değerlendirilmekte ve Bursa tarihsel zeminde açıklanmaktadır. Özellikle, Bursa'ya tarihi kimliğini verdiği düşünülen Osmanlı dönemine ait kent formu, modern estetik kuramı çerçevesinde incelenmektedir. Son olarak, günümüzde Bursa'nın kimliği ve geleceği üzerine bir tartışmaya kapı aralanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kent, kent kültürü, kimlik, Osmanlı kenti, estetik.

Abstract

This article examines Bursa as one of the historical cities in Turkey, in terms of its historical identity and aesthetics. In this confront the city's geographic structure is evaluated by focusing on its historical development. Especially, the article concentrates on the Otaman urban form which creates the historical identity of Bursa with regard to modern aesthetics theory.

Key Words: City, city culture, identity, Ottoman city, aesthetics.

1. GİRİŞ

Bursa, hızla büyümüş ve büyümeye devam eden endüstri ve ekonomi ağırlıklı bir kent profili çizmekle birlikte kente, genel itibariyle hakim tarihi bir karakter ve kimlik atfedilmektedir. Son on yılların Bursa'sı

---

* Yrd. Doç. Dr.; Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu.

hızla endüstrileşen ve bunun sonucu ekonomiyi hayatın merkezine taşıyan bir kent niteliğindedir. Buna karşılık yukarıda sözü edilen karakter veya kimlik, bilindiği üzere, Osmanlı kentine aittir. Tarihi dokunun çizdiği silüette tepeler, kubbe ile simgeleştirilen kutsal mekanların ev sahipliğine bırakılmıştır. Cami merkez alınarak, etrafında, o dönemin günlük yaşantısının ihtiyaçları doğrultusunda inşa edilen bina ve yapılar topluluğunu ifade eden külliyeler, eski kentin omurgasıdır. Kent silüetinde, külliyelerin etrafında hazire ve mezarlıklar ile korunmuş yeşil alanları, birer anıt gibi yükselen çınar ağaçları ve yeşilin diğer tonları ile tipik bir Osmanlı kenti, halen göz ardı edilemeyecek kadar belirgin bir biçimde izlenebilmektedir.

Bursa'ya atfedilen özellikler bağlamında, bir İstanbul-Bursa karşılaştırılması yapılırsa, silüette benzerlikler olduğu söylenebilir. Her iki kent de, tipik birer Osmanlı kenti olmakla birlikte aralarında ölçek ve çeşitlilik farkları vardır. İstanbul'u anlamının ve kenti doğru parametreler üzerine kurgulamanın yolunun, Bursa'yı anlamaktan geçeceği düşünülmektedir. Aynı kültür ailesinde yer almakla birlikte, olgunlaşmakta olan biçim ve anlayışlar, söz konusu farkı ortaya koymaktadır. Bu anlamda İstanbul, bir *klasik dönem estetiği* ya da *yükseliş dönemi estetiği*ne sahne olurken Bursa'da, bu estetiğin nüvesinin oluşturulma çabası ve oluşturulması vardır. Buna, *kuruluş dönemi estetiği* de denilebilir.

Bu makalede amaçlanan bir İstanbul-Bursa karşılaştırması değildir. Konunun temel eksenini, Bursa'dır; kentin modern zamanın şehircilik anlayışından büyük oranda pay alması yanında, halen, büyük oranda korunmuş ve ayırt edici niteliğe sahip olan kimliğidir. Bu kimlik, kimi yazarlar tarafından "Bursa üslubu" olarak adlandırılan, Osmanlı İmparatorluğu'nun kent kültürü ve estetiğine ilişkin belirlemelerinin oluştuğu, taşların bir bir yerine oturtulduğu, kuruluş döneminin gözde kenti Bursa'ya aittir. Osmanlı Bursa'yı giydirmiş, süslemiş, onu, kendi ruhunu hakim kılacak biçimde işlemiştir. Bütün bunların yanında Bursa, iyi bir arka plana sahiptir. Bu arka plan, kentin doğa ile belirlenen yapısı kadar, tarih ve uygarlıklar bağlamında zengin kaynaklarla beslenmesinden oluşmuştur. Bursa, heybetli ve cömert Uludağ'ın eteklerine sere serpe uzanmış, öz güvenini ve farklılığını bu dağdan almıştır. Tarih süresince farklı isimler kadar farklı efsanelerle de aktarılan Uludağ, Bursa için her dönemde belirleyici olmuştur.

Bu inceleme yazısında öncelikle, kent, kimlik bağlamında kavramsal çerçeve yer almaktadır. Ardından Bursa kentinin tanımlayıcı öğeleri olarak doğal yapı zemininde yükselen tarihsel ve toplumsal serüvene yer verilmektedir. Osmanlı kentinin Bursa örneğinde mekansal ve estetik çözümlenmesi ile elde edilen unsurların, modern estetik kuramı açısından kritik edilerek değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Son olarak günümüze ulaşan

çizgide, Bursa'nın görünüşü ve söz konusu biçimlenmenin ve kentin kimliği üzerine yapılacak tartışmaya perde aralanmaktadır.

2. KİMLİK KAVRAMI VE KENT KİMLİĞİNİ BELİRLEYEN UNSURLAR

Kimlik kavramı kendisini, özgün olma özelliğinde tarif eder. Özgünlük temel vasfına ard alan oluşturan, iki kavramsal parametre bulunmaktadır. Bunlar kuşatıcılık veya bütüncül olma ile farklılık ve değişimdir. Bütünsellik, benzerlikleri çoğaltıp uyumlaştırırken; farklılık ve değişim kendi içinde gelişmeye kapı aralayan ve ivme kazandıran durumu temsil etmektedir. Böylece farklılıkların bir potada eritilmesiyle oluşa gelen özgün içerik, kimlikten denilebilir. Başka bir deyişle kimlik, farklılık ve uyumun ayırt edici/özgün bir bileşimidir. Farklılığı birleştiren uyum, orada yaşayan toplumun, yaşama biçimi ve değerler sisteminin mekanda nakşedilerek, özgün bir ifade kazanmasıdır. Kentin estetiği orada yaşayan (ortak zamanı ve mekanı paylaşan) toplumun kimliğini ifade etmektedir. Böylece estetik,¹ ortak değerleri temsil eden toplumsal bir gösterge olmaktadır. Bu göstergeler bütününe parçası olarak, toplumun içinde başı çeken güç dengesini temsil eden semboller ve değer hiyerarşilerinin varlığı göz ardı edilemez (Moughtin and etc., 1995:14).

Kent, kimlik boyutunda teorik çalışmalara yoğun bir biçimde konu olmuş, uygarlığın motor gücünü oluşturan önemli bir aktördür. İçinde farklılıkları barındıran bu çok boyutlu ve etkileşimli ilişkiler sistemi bütünü içinde insan, özgür bir havayı solur ve üst yapıda kendini ifade eden kimliğini sergiler. Toplumun yaşadığı coğrafik, tarihsel, ekonomik, sosyolojik koşullarının birikimli ve etkileşimli varlığından süzülerek oluşan, yaşama biçimi ve değerler sistemi bütünü, özetle, toplumun dünya görüşü, üst düzeyde mimariye ve kent silüetine biçimini veren, özel bir alanı oluşturmaktadır (Geniş bilgi için bkz. Can, 2003). Böylece kent, işlevsellik boyutunun yanında, özgün ve sembolik olma özelliği ile ele alınması gereken bir kavram ve gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kente yönelik yapılan kuramsal çalışmalarda bir tür 'homoaestheticus' olarak ifade edilebilecek, doğası gereği güzele tutkulu insanın, kent ile ilişki boyutlarının ihmal edildiği düşünülmektedir. Sosyoloji biliminin kurucu sloganı "gidip gerçekleri toplayın" komutu ile bilim dünyası, verilerini, insan kavramını yani kendi varlığını ihmal ederek toplamıştır. Ağaçları tek tek ve titizlikle izlememeye koyulmuş emek verme

¹ İlgili kaynakta, estetik yerine dekorasyon sözcüğü kullanılmıştır. Ancak kavramsal ve üslupsal bütünlük açısından, bu makalede estetik kavramının kullanılması tercih edilmiştir.

sürecinde, adeta orman kurgusu ihmal edilmiş ve ormanı orman yapan espri göz ardı edilmiştir. Weber, ekolojik şehir kuramına yönelik eleştirisinde bu kuramın, kısmen bilimi özerk, bağımsız ve tam kılma yönündeki talebin ihanetine uğradığını söylemektedir. Tabloların, haritaların, diyagramların, istatistiki oranların çok büyük bir kısmı, kendi değerleri için kullanılmıştır (Weber, İstanbul: 29). Böylece kente yönelik sosyal ve psikolojik yaklaşım eksikliğine dikkat çekilmektedir. Çağdaş kentleri dolduran insan kalabalığına yönelik araştırmalar, onların gerçeklikleri kadar olmak istediklerine de yönelmelidir. İdealiteyi terazinin diğer kefesine koyma çabası, beraberinde tutarlılık ve denge halini getirecektir. Nitekim kentler ve kentsel yaşam biçimleri, ihtiyaçtan doğan kullanım ve koşullarını aşan bir anlamlar dünyasına sahiptir.

3. UYGARLIKLARIN KİMLİK GÖSTERGESİ OLARAK BURSA KENTİ

Bu bölümde Bursa kentine ait doğal yapı verileri sunulduktan sonra tarih sürecinde farklılaşan Bursa'ya (ilk ismi Prusa) yer verilecektir. Zaman içinde kentin adı değişirken içindeki insanlar ve sahip oldukları değer sistemleri de değişe gelmiştir. Bursa, Bitinya, Roma, Bizans, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde bambaşka bir kent olmuştur.

3.1. Kentin Doğal Dekor ve Sunduğu Fırsatlar

Bilindiği gibi Bursa, ülkemizin kuzeybatısında, Marmara Bölgesi'nde yer almakta ve Türkiye topraklarının %1,5'ini kaplamaktadır. Bursa'nın yeryüzü şekillerine bakıldığında, birbirinden eşiklerle ayrılmış çöküntü alanları ile dağların belirleyici olduğu görülmektedir. Çöküntü alanlarını genel olarak, İznik ve Ulubat gölleri ile Bursa, Yenişehir ve İnegöl ovaları oluşturmaktadır. Ovaların yükseklikleri bazı yerlerde 1000 metreyi bulmaktadır. Kent merkezinin silüetinin belirlenmesindeki etkin rolü ve 2543 metre yüksekliği ile Uludağ, çok önemli bir yere sahiptir.

Bursa, Uludağ'ın kuzey eteği ile Bursa Ovası'nın güney kenarında kurulmuş bir bant kent görünümündedir. Kent Uludağ'ın eteklerinde kurulduğundan, mahalleler arasında 150 metrelik yükseklik farkı görülmektedir (Aru, 1998:27). (Bkz. Resim 1). İklimi Akdeniz ve Karadeniz iklimi arasında geçiş özelliği göstermekle birlikte mahalleler, yüksekliklerine göre farklı iklimsel özellikleri taşımaktadır.

İnsanlar ve milletler değişmekle birlikte, doğa verileri temel belirleyici olduklarından, her dönemde sahne aynıdır. Bursa'nın doğadan gelen çok fazla avantaja sahip olduğu açıktır. Bunlardan ilki, denizle olan bağlantısı ve yüksek oranda verimli tarımsal topraklara sahip olması ile

çeşitlenen tarımsal ürünler ve yoğunlukları sebebi ile tarih boyunca ticaret merkezi olma fonksiyonunun korunmasıdır. Bir ikincisi, bugün anlaşılan kavramı ile turizm merkezi oluşudur. Bursa, turizm kenti kimliğini taşımasını, en başta sıcak su kaynaklarının bol olması ile kaplıca ve hamamları ile şöhret kazanmasına, Uludağ'ın bulunmasından dolayı kış sporlarının yapılması ile bir spor merkezi olması ve bir o kadar plaj ve kumsallarının yoğunluğuna borçludur. Bunun yanında Bursa'nın, aktif ve pasif yeşil alanının bolluğu kadar, tarihsel birikimi taşıması ile adeta bir açık hava müzesi olarak işlev görmesi, kentin turizm kimliğini pekiştirmektedir.

Resim 1. Bursa'nın Genel Görünümü ve Ulu Camii (1862)

Kaynak: Özendes, 1999: 166.

3.2. Tarihsel Perspektifle Bursa Kent Mekanı

3.2.1. Bitinya Dönemi: Prusa

Tarihsel kaynaklar Bursa'yı Bitinyalılara kadar götürmekle birlikte efsanelerde, Bitinyalılar öncesi yerleşimler ve halklar işlenmektedir. Uludağ, efsanelerde Olympos² dağı ve Keşiş dağı isimleri ile anılmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre, bu yörede Bitinyalılar'dan önce Can kavmi yaşamaktaydı. Can kavminin öyküsü kısaca şöyle özetlenebilir; bir gün Hazreti Süleyman,

² Olympos, Anadolu mitolojisinin ana tanrıçası Kybele'nin kocasıdır (Yenal; 1996:11).

tahtında oturup havada uçarken, Keşiş Dağı'nın tepesinde durmuş. Etrafi izlemiş ve burada gördüğü doğal güzelliklere hayran olmuş. Vezirine burada bir şehir olsa imiş bunun çok güzel olacağını söylemiş, bunun üzerine cinler ve devler, önceleri burada büyük bir şehir olduğunu ve bu şehirde Can Kavminin yaşadığını ve onların fethedilmeyen bir kaleye sahip olduklarını ancak, şehrin Nuh tufanı ile sulara gömüldüğünü anlatmışlar. Bunun üzerine Hazreti Süleyman perilere, şehri ortaya çıkarmalarını emretmiş. Periler, o yerin taş ve toprağını temizlemişler, şiddetli bir lodos rüzgarı da fethedilmeyen kalenin burç ve duvarlarını ortaya çıkarmış. Hazreti Süleyman ile Saba Melikesi Belkıs'ın, her yıl buraya geldikleri ve çok sevdikleri bu yerde eğlendikleri rivayet edilmektedir.

Efsaneler kendi dilinden konuşa dursun, Bitinya Kralı I. Prusias'ın kurduğu kent, Bitinya Krallığının batı sınırında yer almaktaydı. Uludağ'ın yamaçlarında ovaya doğru bir traverten taraçası olan ve dik yamaçlarla çevrilen yüksekliği 250 metre olan yerde Prusa kenti kurulmuştu. Bu yerin seçilmesinin nedeni savunma amacının öncelikli düşünülmesiydi. Kentin fiziksel yapısı hakkında tek bilinen, etrafının surlarla çevrelenmiş olduğudur (Büyük Larousse, s.2027). Antik çağın ünlü tarihçisi Strabon'un aktardığına göre, Olympos Dağının etekleri boyunca sık ormanlar ve yoğun yerleşmeler bulunmaktaydı. Prusa, o çağların geçerlilik kazanmış kervan ve ticaret yollarının dışında olduğundan çok fazla büyüyememişti (Yenal, 1996:12).

3.2.2. Roma İmparatorluğu Kenti Prusa

Roma İmparatorluğu döneminde, MS. 84 yılına kadar Prusa, hisarla çevrili küçük bir kasaba görünümünde ve Bitinya Eyaletine bağlı ikinci sınıf bir kenttir. Ancak Roma İmparatoru Trajan'ın yönetiminde kent, iki önemli atılıma sahne olmuştur. Bunlardan biri Prusa'nın bir kaplıca beldesi olarak öneminin farkedilmiş olması, diğeri ise kentin yeniden imar edilerek genişletilmesi ve geliştirilmesidir. Prusa bu dönüşümünü, Roma Valisi Plinus'a borçludur. Bu zamanda kente saraylar, kütüphaneler, jimnazlar, kaplıcalar yapılmış ve kent heykellerle donatılmıştır. Bugünkü Bursa'nın eski kaplıcası bu dönemde yapılmış eserlerdendir. Artık Prusa küçük bir kasaba değil, senatoya sahip birinci sınıf bir kent ve Küçük Asya'nın kültür ve ticaret merkezi olmuştur. Bu nedenden dolayı kent, MS. 243 yılında İskitler tarafından yıkılınca Vali Lucinus tarafından ikinci defa ihya edilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1957:2).

Söz konusu dönemde, Eyalet başkentinin kısa bir süreyle Nicomedia'dan (bugünkü İzmit) Prusa'ya nakil edildiği yönünde bir görüş varsa da doğruluğu şüphelidir. Prusa'da kentsel yenilenme hareketlerine öncülük eden diğer bir isim de, devrin ünlü hatip, dil ustası ve politikacısı olan Prusa doğumlu Dion Chrysostomus'tur (Yenal, 1996:14-15). Açılan

geniş caddeler, forum, agora ve anıt mezarlar ile kent, adeta Roma'ya benzetilmiştir. Bu dönemde kent, Hıristiyanlık ile tanışmıştır.

Roma Dönemi'nde "Hacılar Yolu" diye adlandırılan yol, Konstantinapolis'ten başlayarak, Nikomedia (İzmit), Nikea (İznik), Tuliopolis (Sarılar)ve Ankyra'ya (Ankara), oradan da Tarsus, Antiakhia'ya ve daha ötede Jerusalem'e (Kudüs) dek uzanmaktaydı. Bu yol aynı dönemde Küçük Asya'nın ana yolu idi. Askeri açıdan önemli sayılabilecek diğer bir yol da, Bursa'dan geçerek doğuda Fırat'a doğru uzanıyordu. İlk yolun önem kazanması, MS. IV. yüzyıldan sonra, imparatorlukta Hristiyanlığın yayılması ile başlar. Bir başka yol, Prusa'dan doğuya, Olympos Dağı (Uludağ) silsilesinin doğu ucundaki bir boğazdan geçerek, İnegöl Ovası'na, oradan da Modra mevkiine uzanmaktaydı. Bu yol, Frigya'nın Dorylaeum yoluna bağlanmaktaydı. Batıda, Kizikos'tan (Erdek), Propontis'in (Marmara) güney kıyısı boyunca Mirlea (Mudanya) ve Kios (Gemlik) dan geçen ve Apolloniatis (Apolonyont) Gölü'nün doğusuna giden yol, Prusa'da birleşmekteydi.

MS. 123 yılında yaşanan büyük deprem sonrası kent harap olmuş ve yeniden imar edilmiştir. MS. 258'de Gotlar'ın saldırıları ile bölgedeki tüm kentler yağmalanmış, harap edilmiştir (Yenal,1996:14). MS. 395'te İmparatorluğun ikiye bölünmesi ile Bizans dönemi başlamıştır.

3.2.3. Bizans İmparatorluğu'nun Gözdesi Prusa

Kent MS. 395'den XIV. yüzyılın başlarına kadar Bizans'lıdır. Bu dönemde Prusa, Doğu Roma İmparatorluğu'nun Asya Diyozezi içinde Bergama, Pamfilya, Likya ve Adalar'la birlikte yer almaktaydı (Yurt Ans, s. 1629).

İmparator I. Justinianus zamanında, kent yeniden imar edilmiştir. Söz konusu imar faaliyetleri içinde, halen anlam ve önemini muhafaza eden iki olay vardır. Bunlar; MS. 555'te ipek üretimine başlanması ve kaplıcaların şöhretinin artmasıdır. Bu dönemde Çekirge (Pythia) de bir hamam ve saray inşa edilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1957:3). Procopius'un "Gizli Tarih"inde aktardığı şekliyle, 540'lı yıllarda İmparator Thedora tedavi görmek için 4000 kişilik maiyetiyle birlikte kaplıcalara gelmiş ve muhtemelen Çekirge'de yaptırdığı bir sarayda (Tekfur Sarayı) kalmıştır. Ancak bugün böyle bir saraydan kalıntı yoktur. Bu dönemde kent, kaplıca kenti olarak şöhretini korumuş ve görkemli yapılara sahip olmakla birlikte İslam dininin ortaya çıkması ve yayılması sürecinde 669-781 yılları arasında beş defa Arapların saldırılarına uğramıştır. Ardından MS. XI. yüzyılda Selçuklular bölgeyi tehdit etmeye başlamışlardır. Haçlılar da bölgeye gelmişlerdir. Prusa 1204-1261 yılları arasında başkenti Nicea'ya taşınan Bizans Devletine bağlı, genelde kale içinde kalmış, fazla büyümemiş bir kent olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Kale duvarları dışında ise Yahudi ve Müslüman mahalleleri bulunmaktadır (Yenal, 1996:14-15).

3.2.4. Osmanlı Kentinin Oluşumu

Osmanlılar tarafından politik bir merkez olarak düzenlenen Bursa, tarihte altın çağını bu dönemde yaşamışsa da, bu durum şehrin zengin bir arka plana sahip olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Yaşayan sosyal ve kültürel bir gerçeklik olarak, Yunan ve Roma dünyasının birikimi ile oluşturulan ve Roma'ya benzetilen Bursa, doğa ile belirlenen üstünlükleri ile ticaret ve turizmin merkezi olagelmıştır.

Bursa, Osmanlı Devleti'nin ilk büyük başkentidir. 1326 yılında fethedilen şehir, 1365'de Edirne'nin başkent oluşuna kadar geçen otuz dokuz yıl boyunca payitahttır.

Kent kimliğini ortaya koymada gerçeklik/ler kadar düş ve inanç gücünün önemli bir rolü vardır. Kente yeni ruhunu veren değerler hakkında bilgi edinmede rol oynayacak fetih efsanesine girmeden, kenti doğru okumak mümkün gözükmemektedir. Bursa'nın alınması bir fetih hareketidir. Bu fetih maddi olduğu kadar manevidir. Fethin manevi cephesinde Geyikli Baba ile Duğlu Baba olarak anılan iki nurani çehreden bahsedilir ve dillere destan olmuş fetih efsanesi şöyle anlatılır. 'Orhan Gazi'nin seferinde Geyikli-Baba geyiğine biniyor, altmış okkalık kılıcını sallayarak ordunun önüne geçiyor; ömründe ağzına ayrandan başka bir şey koymadığı için Duğlu-Baba denilen arkadaşı da dört arşın boyundaki tahta kılıcıyla yiğitlik kerametleri gösteriyor: Türk askerleri Keşiş Dağı'nın yeşil eteklerindeki beyaz Bursa'ya işte bu erenlerin peşinden giriyor! Yalnız Bursa fethedilmekle kalmıyor: Bizans efsanesinin yerine Türk efsanesi geçiyor' (Danişmend, 'Hayrullah Efendi'nin Gördüğü Üç Bursa', Yenal, 1996:318) ve keşişlerin yerini kahraman dervişler alıyor.

Fetih ile birlikte, şehircilik alanında kentte iki süreç başlatılmıştır. Birincisi mevcut kent dokusunun değiştirilmesi ya da başkalaştırılması süreci, ikincisi ise yeni bir kentin inşa edilme sürecidir. Sözü edilen süreçler sonunda ortaya çıkan Bursa, Osmanlı kentsel düzeninin biçimlendiği bir mekan olmuştur (Yenal, 1996:19). Kentin kültür tarihinin yaşadığı önemli sayılabilecek bir kırılma noktası, Tanzimat Fermanı ile başlatılan modernleşme çabalarıdır. Tanzimat dönemi hükümeti öngörülen reformların ilk olarak İstanbul dışında uygulanmasına karar vermiş ve merkezi Bursa olan Hüdavendigâr eyaleti pilot bölge olarak seçilmiştir. Bursa'nın restorasyonu ve yeniden inşası için vali olarak Ahmet Vefik Paşa atanmıştır.

Modernleşme çalışmaları ile kent dokusuna yapılan müdahale³ mütevazı boyutları aşmamış ve tipik Osmanlı kent dokusu büyük oranda korunmuştur (Saint-Laurent, Bir Tiyatro Amatörü: Ahmet Vefik Paşa ve 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bursa'nın Yeniden Biçimlenmesi, Dumont ve Georgen, 1996:90).

Bursa Osmanlılar tarafından fethedildiğinde, kale (kastron) içinde küçük bir yerleşim alanıydı. Osmanlılar tarafından Hisar denilen bu kentin ovaya bakan kuzeydoğu köşesinde, Haghia Elias Manastırı ve bitişiğinde Bizans Tekfuru'nun sarayı bulunmaktaydı. Osmanlılar tarafından bu manastırın bir kısmı camiye dönüştürüldü. Diğer bir kısmında, Osman Gazi'nin ve daha sonraki tarihlerde Orhan Gazi'nin türbeleri bulunmakta olup burası, Gümüşlü Kümbet olarak adlandırılmıştır. Yine manastırın bir başka bölümü, medrese olarak kullanılmıştır. Böylece manastır, ihtiyaç öncelikli olarak, Osmanlı anlayışı içinde fonksiyonellik de düşünülerek cami, medrese ve hazireden oluşan yapılar bütününe dönüştürülmüştür.

On yedi yuvarlak kulesi ile bir iç kale görünümünde olan Tekfur Sarayında, isminin Bey Sarayı olarak anılmasından başka bir değişiklik yapılmamıştır. Orhan Gazi zamanında aynen korunan saraya, I. Murat ve I. Beyazıt dönemlerinde ilaveler yapılmıştır. "Osmanlılar'ın daha sonraları Edirne, Manisa ve İstanbul'daki saray kurgusunun Bursa'da başladığı söylenebilir: Bahçeler içinde iki veya üç ana bölümü olan, küçük küçük köşkerden oluşan ve anıtsallıktan uzak bir saray..." (Yenal, 1996:23). Bey Sarayı, I. Murat dönemine kadar kadar bizatihi kullanılmış; daha sonraları payitahtın değişmesiyle, Bursa'ya gelen Osmanlı Sultanları burada misafir edilmişlerdir. Bugün Bey Sarayı'ndan sadece bir duvar kalmıştır.

Kentin dönüşüm süreci bize, Osmanlı'nın toplumsal yapısını ve sahip olduğu anlayışı anlatırken kentin yeniden inşa süreci, tipik bir Osmanlı kent kurgusunu açıklamaktadır. Bu anlamda Bursa kenti, Osmanlı Sultanlarının elinde biçimlenmiştir.

Orhan Gazi döneminde Hisar'ın doğusunda kalan ovada yeni yerleşim yerleri kurulmaya başlanmıştır. Orhan Gazi, önceleri At Pazarı denilen Gökdere kenarındaki alana 1340'lı yıllarda bir imaret yaptırmıştır.

³ Ahmet Vefik Paşa döneminden önce Bursa'da Tanzimat anıtları olarak yaptırılan dört resmi bina bulunmaktadır. Bunlar Rüşdiye, İdadi ve Sultan Abdülmecit'in 1844'teki ve Sultan Abdülmecit'in 1861'deki ziyaretleri için yaptırılan iki köşkten ibarettir. Ahmet Vefik Paşa'nın valiliğinde ise gerek plan gerekse üslup açısından Avrupa mimarlığını temsil eden hükümet konağı, hastane ve tiyatro binası inşa edilmiştir. Kent silüetinde önemli bir yer edinen ve Bursa'ya oviden gelen bir yolcunun gördüğü beyaz renkli, göz alıcı hastane binası, modernliğin ifadesi ve iddiası olarak değerlendirilmektedir. Bursa'ya özgün kimliğini veren dini veya kutsal yapıların yüceltilmesi adına tepelerde ve hisarın üstünde konumlandırılmasına karşın modern şehircilik çalışmaları ile bu anıtların yerini iktidarın göstergesi olan sivil ve laik yapılar almıştır (Saint-Laurent, s. 92-97).

Bu imaret, camii merkezli olup etrafında çok amaçlı yapılar topluluğu bulunmaktaydı (misafirhane, aşevi, medrese, han, hamam, hayrat vb.). Osmanlı Bursa'sının asıl çekirdeği olan Bey Hanı, daha sonraki tarihlerde yapılacak hanlarla birlikte kentin ticaret merkezini oluşturmuştur.

Bu dönemde Hisar'da inşa edilen mescit, medrese ve han ilaveleri dışında, kentin konut dokusunda yapısal bir değişikliğe gidilmemiştir. Devlet ricali ve kentin ileri gelenlerinin konutları, Hisar'da yapılmıştır. Kentin savunması Ortacağ kentinin bir gereği olduğundan, Hisar'ın güney kısmına ikinci bir sur ilavesi yapılmıştır. Yeni surun batı ucunda bir zindan ve kente girişte önemli bir kapı olan Zindan Kapı bulunmaktaydı. Hisar içindeki eski hamam, sürmeli mescit, Alaeddin Camii, Çoban Bey Mescidi bu dönemin ileri gelenleri tarafından yaptırılmış olup halen mevcut olan Bursa'nın en eski eserlerindedir (Şehsuvaroğlu, 1957:5).

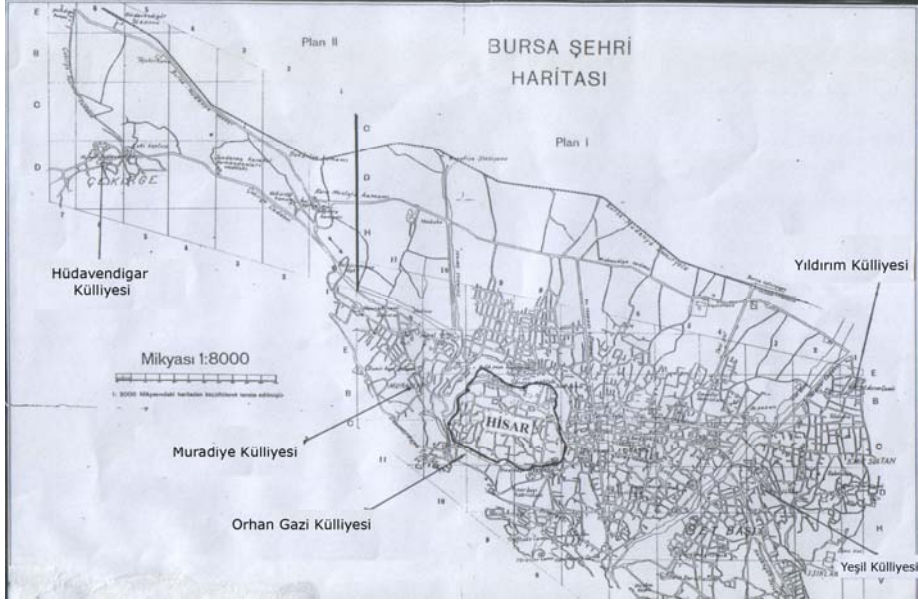
I.Murat, 1370'li yıllarda kentin sınırlarını sur dışına genişletmiş ve Hisar'ın 3,5 km. batısında, -bugünkü Çekirge olarak bilinen semtte-Hüdavendigâr Külliyesini inşa ettirmiştir. Şehrin uzağında olan bu yapı topluluğu, XX. Yüzyıla kadar kentin çevresinde kalmıştır.

Yıldırım Beyazıt, 1390'lı yıllarda kentin 2,5 km doğusunda bir külliye inşa ettirmiştir. Ayrıca Orhan Gazi külliyesi çevresinde, Ulu Cami ve Bedesten'i yaptırmıştır. Bu anıtsal ölçekli yapılar ile kent merkezinin fiziksel ve fonksiyonel olarak oluşumu sağlanmıştır (Yenal, 1996:27). Ulu Cami dönemin en önemli Cuma camisidir. Cuma harici namazları semtlerindeki camilerde kılan Müslümanlar, Cuma namazlarını Ulu Camide eda etmektedirler. Bu anlamda Ulu Cami kentin dinsel ve sembolik merkezi olurken, Bedesten, çok amaçlı kullanımı ile kentin ekonomik hayatını belirlemektedir. Söz konusu bölge, halkın en çok bir araya geldiği alandır. Çevrede yer alan dükkanlar, hanlar, hamamlar ve açık pazarlarla fonksiyon esaslı fiziksel yapılanma, doğu yönünde bir aks üzerinde uzanmıştır. Bu özelliklerinden dolayı Bursa, XV. yüzyılın ortasında Osmanlıların en büyük ticaret merkezi olmuştur.

1420'li yıllara gelindiğinde, kentin doğusundaki en uç noktayı oluşturacak bir külliye I. Mehmet tarafından inşa edilmiştir. II. Murat ise 1440'lı yıllarda, kentin en batı ucunda bir külliye yaptırmıştır (Bkz. Harita 1).

Böylece beş büyük sultan tarafından yaptırılan külliyeler etrafında yer alan konut dokusu ile kent genişlemiştir. Söz konusu külliyelerin yanında, kentin bütününe dağılmış olan, Osmanlı hanedanına mensup kişilerce yaptırılan mütevazi ölçekli ve bağımsız yapılar bulunmaktadır. Çok merkezli bir yapılar bütünü olarak oluşturulan kent düzenlemesinde yoğun ve hareketli alanlar, cami merkezli külliyelerin alışverişe açılan geniş mekanlarıdır. Camilerin konumu belirlenirken, kent silüetinde belirleyici

olması açısından yüksek alanlar tercih edilmiştir. Bu bize dinsel parametrelerin belirleyiciliğini göstermektedir. (Resim 2)

Harita 1. Sultan Külliyelerini Gösteren Bursa Şehri Haritası

Kaynak: İstanbul Atatürk Kitaplığı Harita Kataloğu.

Resim 2. Emir Sultan ve Yıldırım Beyazıt Camileri

Kaynak: Özendes, 1999: 113.

Bursa'da mahalle adları genellikle mescit ve cami adlarından alınmıştır. Mescit ve camilerin büyük bir çoğunluğu inşa ettirenlerin adıyla anılmaktadır. Kuruluş döneminde belirgin olan bu yapılanmanın zaman içinde kapsamı genişletilmiştir. Bugün halen iki büyük mahalle sultan külliyesi etrafından genişlediklerinden dolayı onların adını taşımaktadır. Bunlar Yıldırım ve Muradiye mahalleleridir. Vezir ve diğer üst düzey devlet görevlileri, hanedan üyeleri, tasavvuf büyükleri ve başını ticaret erbabının çektiği kentin ileri gelenleri tarafından kente pek çok yapı hediye edilmiştir. Yapıların inşa edenlerin isimleri ile anılması, ilk etapta toplumsal yapının bireyci bir anlayışla örüldüğü izlenimini uyandırabilirse de, Osmanlı'da fert kavramının içi farklı şekilde doldurulmuştur. Fert, kendisini toplum hizmetine adamadıkça fert olamaz ve onun isminin anılmasına izin edilmez. Bu, cemaatçi toplum yapısının ürettiği bir tarzda insana bakıştır. Toplumsal fayda kavramının amaç olarak belirlendiği anlayışta, kentli bilinci gelişmiştir.

Osmanlı dönemini tanımlayan özellikler kısaca şöyle sıralanabilir:

Külliye merkezli kentsel kurgu hakimdir. Bursa'nın mekansal biçimlenmesinde ve farklılaşmasında külliyeler basamak tahtası olarak kabul edilmektedir (Aslanoğlu, 1998:201). Böylece kentte, çok merkezlilik içinde bütünü oluşturulması ve algılanması söz konusudur. Bursa'da Emir Sultan, Yeşil Cami veya Muradiye denildiğinde, bunlar birer merkez olmakla birlikte sadece cami değil, diğer yapılar ve doğa ile birlikte bir bütün olarak anlaşılmalı ve algılanmaktadır. Her bir mekansal düzenleme farklı bir duygusal-ruhsal atmosfere sahiptir. Külliyeler kentin yüksek noktalarında kurulmuş olup cami merkez alınarak, çevresinde büyük mahalleler oluşturulmuştur. Bunun dışında tekke veya mescit merkezli büyüyen daha küçük mahalleler vardır. Külliye kentin silüetinde belirginleşmiş konumları, caminin kutsal mekan olması ve bu nedenden ötürü diğer yapılar arasındaki nispet farkının korunması anlayışından beslenmektedir. Nispetlerin oluşturulmasında temel alınan ölçüler, yalnızca kutsal mekanların yüceltilmesi değil, aynı zamanda kentin tümüne aynı başarıyla yansıtılan insan ölçüsüdür. Böylece, temelde insan ve insanlık değerleri yüceltilmektedir.

Mahalle ve yapılar isimlerini kurucularından almaktadırlar. Ancak bu, toplumsal anlamda bireyci bir yapıyı çağrıştırmamalıdır. Osmanlı toplumu, cemaatçi yapısı ile toplumsal dayanışmanın odağıdır. Fertler isimleriyle ön plana çıkabilmişse bu, onların topluma mâl olduklarının bir göstergesidir. Bu anlayış, dinsel ve ahlaki parametreler tarafından belirlenmektedir.

Doğal yapı ve elemanları korunmuştur. Şehrin fiziksel dokusunun düzenlenmesinde doğadan tamamlayıcı, bütünleştirici olarak yararlanılmıştır. Çınar ağaçları adeta şehrin sembolü olmuştur. Çok sayıda mesire yeri bulunmaktadır. Su Bursa'da çok önemli bir doğal yapı elemanıdır. Evliya

Çelebi'nin Bursa'yı sudan ibaret bulması da bundandır. Bursa denizle kurulan bağlantısı, kaplıcaları ve neredeyse her evin bahçesinden çıkan su kaynakları ile doğal bir zenginlik sahibidir. Bu yüzden ki, su Bursa'da bir kültür ögesi olagelmıştır. Havuz, şadırvan ve şehre yayılmış çeşme ve sebiller bunun göstergesidir.

Osmanlı Bursa'sında doğa estetik bir nesne olarak algılanmakta, yaşatılmakta ve yüceltilmektedir. Kamusal hizmetlerin yürütüldüğü alanlarda köklü ve kalıcı ağaçlar bulunurken, evlerin bahçelerinde meyve ağaçları ve çiçekler yer edinmiştir. Burada fonksiyonellik önemli bir unsur olmakla birlikte onun kadar önemli olan, insanların dünyayı güzelleştirme bilinç ve sorumluluğuna sahip olmaları ve bunun bir değer yargısı olarak var olmasıdır.

Sosyal hayatın merkezi olan cami çevresinde bulunan türbe, hazire ve mezarlıklar, doğal yapı elemanları ile bütünleşmiş olarak yer almaktadırlar. Bu doğrultuda kentin fiziksel yapılanmasında, ölüm olgusu, yaşamla tezat oluşturan ve dışlanan bir gerçekliği değil, aksine hayatla iç içe geçmişliği ve bu tutarlı tavrın sonucu olan bir düzen atmosferini yansıtmaktadır.

Felsefi arka planı, İslam ahlaki ve tasavvuf anlayışı oluşturmaktadır. Osmanlı dönemi kent nüfusu kozmopolit bir yapıyı sergilemekle birlikte, kent formunun üzerinde yükseldiği değerler sistemi, İslam dininin temel kabullerinden beslenmektedir. Müslüman çoğunluk dışındaki gayrimüslim olarak adlandırılan Rum, Yahudi vb. azınlıklar, İslam'ın evrensellik ve hoşgörü anlayışı ile özgün kültürlerini koruyarak kent yaşamına katılmışlardır. Felsefi arka planda İslam ahlaki ve tasavvuf kültürü, doğal mekanla bütünleşmiş bir kentsel mekan oluşturulması, daimi ile geçici olanın sınırlarının çizilerek ayrıştırılması ile mimariye yansıtılmıştır. Cennet tasavvuru kente taşınmıştır. Böylece Bursa mekanında yaşanmaya değer bir kent oluşmuştur.

4. MODERN ESTETİK KURAMI ÇERÇEVESİNDE OSMANLI BURSA'SININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Söz konusu çalışmanın özgünlüğünü ortaya koyan bu bölümde, öncelikle estetik obje kavramı açıklanmaktadır. Bu bağlamda Bursa, bir estetik obje olarak değerlendirilebilir mi sorusunun yanıtı yer almaktadır. Ardından kent, modern estetik kuramı ile belirlenen kriterler açısından değerlendirilmektedir.

Modern estetik felsefesinin çekirdeği, estetik nesnedir. Estetik nesne, somut bir varlığa sahip olmakla birlikte, özne tarafından estetik hazza konu edilerek anlam kazanmaktadır.

Kant'a göre, doğa, bir sanat yapıtı olarak görüldüğü zaman güzeldir (Tunalı, 1996:201). Doğa, zaman ve mekan boyutunda yer edinmiş somut bir

varlıktır. Onun estetik değerini kazanması, somut varlığından sıyrılarak estetik bir tavır içinde, -realitesinden koparak- tinsel bir varlık olarak algılanması ile olur. “Böyle bir doğa artık insanın gereksinmelerinin, içgüdü ve eğilimlerinin yalın bir nesnesi olmaktan çıkar, bir sanat yapıtı gibi tinsel bir nesne niteliğini elde eder” (Tunalı, 1996:201). Modern estetikte manevi olanı belirlemede insanın duyuları ve duyguları rol oynamaktadır ve temel belirleyici estetik öznedir. Özne bilgi ile donatılmışsa, o bilinçle daha derin bir estetik hazzı açılacaktır. Bu anlamda Osmanlı insanı, doğayı estetik bir nesne olarak algılamaktadır. Ama bunu, değerler sisteminden kaynaklanan bilgilenme, inanış ve teslimiyetle yapmaktadır. Bu değerler sistemine göre, Allah’ın yarattığı her şey güzeldir ve tüm güzellikler insana bahşedilmiştir. Doğa güzel ve yücedir ancak bu, insanın yüceliğini pekiştirmektedir. Doğanın bir estetik nesne olarak algılanması, modern estetikle örtüşen bir biçimde, Osmanlı Bursa’sında yaşanmıştır. Ancak estetik alanında bunun aksi görüşler de bulunmaktadır. Marksist estetikçiler, tarihsel-toplumsal oluş niteliğinin temel belirleyiciliği ile oluşturdukları estetik teorisi içinde, doğaya yer vermemektedirler. Bu teoriye göre, bütün yetenekler ve onlara uyan nesnelere, tarihsel gelişmenin akışı içinde oluşur. Marks bu görüşüyle idealist felsefeye meydan okumaktadır. Yalnızca duyarlılık değil, duyarlılığın nesnelere de tarihsel gelişimin ürünüdür. Doğanın nesnelere varlığı, kendinde niteliklidir; insan bilincinden ve insanın toplumsal gelişmesinden bağımsızdır (Lukacs, 1985:47). Doğaya pasif bir rol biçerek onu bilinçten yoksun kılma, kaynağını Hegel’in öznel idealizminde bulmaktadır. Hegel düşüncesinde bir yanda doğa, diğer yanda insan olmak üzere, tinin dışavurumuna aracılık eden iki ayrı varlık düzlemi vardır. Diğer bir ifadeyle, Hegel doğayı, yaratılan bir nesne ya da sanat eseri değil; ot, çiçek, ağaç, taş vb.nin varlık alemine çıkmasını sağlayan bir üretici ya da zanaatçı olarak görmektedir. Böylece doğa, insanda bulunan bilinçlilik ve tinsellik unsurlarından yoksun olduğu için eserleri de gerçek güzelliğin kendisi değil, bir yansımasıdır. Doğa, bilinçsiz bir duyusalılıkta var olmuş ve Tanrısal olana uygun görünüş ve tinsel esinlenmeye açık olan insan elinden çıkan ürünlerdir (Hegel, 1994:30).

Modern estetik kuramının ontolojik çözümleme şemasında, ön yapı (reel) ve arka yapı (irreel) ayrımı mevcuttur. Söz konusu model analizi, Hartman tarafından oluşturulmuş ve İngarden’in katkılarıyla geliştirilmiştir. Bir ayrım ile sunulan bu iki tabaka, aslında bir bütündür. Ancak insan algısı ve duyumsaması bunu parçalayarak anlar ve ona bir şeyler yükler. Estetik nesne öznenin hazzına açık, belirli özellik ve niteliklere sahiptir. Estetik nesne somut olarak kavranan bir heykel, tablo, levha gibi bir sanat yapıtı olabileceği gibi, mimari bir mekan ya da daha kuşatıcı haliyle bir kent mekanı da olabilir. Çünkü kent mekanı da öznenin dünyasına açılan, belli özellik ve nitelikleri olan ve bir bütünlük içinde algılanabilen bir fiziksel

düzenleme şemasıdır. Realite somut olarak izlenebilir. Ön yapı, öznenin ilgisi ile zengin bir arka yapıya kapısını aralar. Arka yapıya, estetik nesneyi oluşturan/lar tarafından dereceli olarak inşa edilen tabakalar yerleştirilmiştir. Nesneyi meydana getiren tabakalar, arka yapıdan ön yapıya doğru yerleştirilir. Özne ise, ön yapıdan arka yapıya geçerken duyuları ile algıladıklarını, kendi dünyasından ya da başka dünyalardan olan insanların görünümelerini, hal ve hareketlerini gözlemleyerek çağrışımlar üretir. Bu anlamda özne, kent mekanına kendinden bir şeyler katar ve ondan bir şeyler alır. Bu karşılıklı alışverişte, özne estetik haz alarak derinleşmesi ile, estetik nesne anlaşılması ve çözümlenmesi ile görevlerini yapacaklardır. Böylece bu karşılıklı ilişkiyi ayakta tutacak dinamikler sürecektir.

Osmanlı kenti Bursa da bir estetik nesne olarak değerlendirilebilir. Ön yapıda, kutsal bir mimarının kubbe ve minareler ile toprağın yatay genişlemesine tezat teşkil eden varlığı, kutsal yapıları yüceltmek adına özenle korunmuş oranlar, her yerde algılamaya açık insan ölçüsünün esas alınması kuralı ve adeta doğa ile kaynaşmış bir fiziksel düzen vardır. Kişi kentin sokaklarında yürürken, kendisini bir yerlere ulaştıracak ya da ulaştırmayacak yolun (çıkamaz sokaklar) kıvrımlı dönüşümleri ile, doğadakine eş bir atmosfer ve uyum içinde yeşilin bin bir tonu ile karışmış mekanda kendi dünyasını daha yoğun duyumsayacaktır. Çevreyle bütünlük içindeki yapıların, insanların ve doğanın zaman zaman artan ve eksilen yoğunlukları ile her adımda farklı oluşumlara açılması insanın mimariyi, doğayı, diğer insanları ve kendini bir kitap gibi okumasıyla aldığı hazzı, hem arttıracak hem de çeşitlendirecektir. Bilgi ve birikim düzeyleri ve ilgilerin yoğunluğu, alınan hazzın artmasında rol oynayacaktır.

Model analizindeki ön yapı-arka yapı ilişkisini, Osmanlı kenti Bursa'ya uyarlamaya çalıştıktan sonra, bu kenti, –yine modern estetik tarafından belirlenen- güzel veya güzelliğin objektif özellikleri ile değerlendirmek yerinde olacaktır.

Güzel nesnesinin özellikleri, öncelikle, ön ve arka yapı ayırımına benzer şekilde, biçimsel ve içeriksel olarak ikiye ayrılmaktadır (Tunalı, 1996:201-224).

4.1. Dışsal-Biçimsel Nitelikler

Güzel nesnesinin dışsal-biçimsel nitelikleri orantı ve simetri, ahenk ve çoklukta birlik, ekonomi ilkesi olarak sıralanmaktadır.

4.1.1. Orantı ve Simetri

Orantı, bir bütünün parçaları arasında hoşça giden, duyusal olarak kavranan bir tür ilgi biçiminde tanımlanabilir. Simetride ise bir bütünün parçaları arasında kendine özgü bir düzen vardır ve bütün aynı anda

kavranmaktadır. Orantı ve simetri ile ilgili belirlemeler ya da güzelliği matematiksel olarak kavrama çabaları Grek düşünürleri ile başlamıştır. Bugüne değin güzelliği temsil edecek ideal oranlar bulunmaya çalışılmıştır.

Bursa kentinin silüetinde orantı ve simetri izlenebilir. Orantı, kutsal yapıların yüceltilmesi ve diğer yapılar ile aralarındaki oransal farklılığın korunması şeklinde anlaşılırken, konut yapılarında, sokak ve kentin bütünüdür düzenlenmesinde insan ölçüsünün esas alınması da bir orantı mantığının uygulandığını göstermektedir. Temelde insanın mutlu olması amaçlanmış ve insanı rahatsız eden, ürküten yükseklikler dışlanmış, tepeden, kibirlice bakmaya neden olan, tevazudan uzaklaştıran gösterişten kaçılmıştır. Bu durum öncelikle Osmanlı saray kurgusunda görülmektedir. Bu kurgu fonksiyonellik ve sadelik esas alınarak geliştirilmiştir. Bunun arka planı, kaynağını, yukarıda değinilen İslam ahlakı ve tasavvuf anlayışında bulmaktadır. Bu anlamda doğada izlenen simetri, Osmanlı kent mekanının düzenlenmesinde etkili olmuş, doğayı da içine alan bir bütünlük içinde, kent, kavranmaya ve estetik hazza açılmıştır. “Simetri, doğanın temel bir yasası olarak görülebilir. Onda üyelerin bölünmesi, denge, tekrar ve kontrast gibi düzen elemanları birleşir. Bir bütüne dikey bir çizgiden bakınca, sağ ve sol parçalar arasında bir denge görülür, aynı biçimler her iki yarımda da tekrarlanır ve bu tekrarlanma da karşıt olacak biçimde gelişir” (Tunalı, 1996:216). Bu anlamda denge ve tekrarlara, Bursa kent mekanında, sık rastlanmaktadır. Nitekim bunlar, bütünlüğü iç tutarlılık içinde sağlamanın yöntemleri olarak kabul edilebilir. Tezatların buluşması da vardır. Buna, camilerde kubbe-minare ilişkisi, mezarlıklarda mezar taşlarının toprağa tezat uzantıları ve ağaçların yükselerek toprağın yatay çizgisine tezat oluşturması örnek olarak verilebilir.

4.1.2. Ahenk (Harmoni)

Ahenk, kısaca bir bütün içinde erime ve yüksek düzeyde uyum olarak tanımlanabilir. Bu anlamda, Osmanlı kentinde ilk insana yönelik tasavvurlar bütünü (doğal hal tasavvuru), temelde, ahenk kavramı ile örtüşmektedir. İnsanoğlu, ruhlar aleminde tanıdığı bir düzen anlayışı ve bu düzeni oluşturma özlem ve arzusu ile doğmuştur. Bu anlamda insan, aklını bile aşan mükemmel bir ahengin parçasıdır; ona bağımlıdır. Söz konusu uyum, kenti güzelleştirme bilinci içinde doğal olarak yer edinmiş ve Bursa mekanlarında hayatiyet kazanmıştır.

4.1.3. Çoklukta Birlik ve Ekonomi İlkesi

Yapılan ahenk tanımı gereğince, yüksek uyum süreci, içinde çoklukta birlik kavramını da taşımaktadır. Osmanlı kentindeki ayrıntılar, bütünü daha iyi kavranması ve yüceltilmesi için vardır.

Ekonomi ilkesi de, insanın doğal, duygusal dünyasında bulunmaktadır. Doğadaki yalınlık ifadesi olan sadelik, Osmanlı Bursa'sında görülmektedir. Kent yapılanmasındaki güzellik, sadelikte ve basitlikte aranmıştır.

Biçime ilişkin anlatılan özellikler, tinsel dünya ve fiziksel çevre arasında bir denge kurma çabası olarak nitelenebilir. Bu anlamda, Osmanlı Bursa'sında modern estetiğin güzel için belirlediği koşulların mevcut olduğu söylenebilir.

4.2. İçsel-İçeriksel Nitelikler

4.2.1. İde, Tür ya da Tipe Uygunluk

Bu nitelik, üretilen mekanın toplumun değer yargıları ile örtüşmesini anlatmaktadır. Bursa kent mekanı uzun bir zaman dilimi içinde belli bir değerler sistemine göre oluşturulan, Osmanlı kent tipine uygundur. Bu tipin ilk örneklerinden olması da, bu özgün tipin öncülerinden olduğunu göstermektedir.

4.2.2. Yetkinlik

Yararlı amacına dönük olarak hizmet eden şeyler yetkindir. Kant, faydalı kavramı ile yetkinliği özdeşleştirirken, bazı düşünürler yetkinliği, bütünlükle ya da bir şeyin varlığını güçlendiren, yücelten niteliklere sahip olmakla bir tutmuşlardır. Bu anlamda çoklukta birlik, uyum ve bütünlük bir yetkinliktir. Böylece Bursa kenti estetik nesnesinin yetkinliği, farklı yaklaşımlar ışığında da ele alınsa kent, güzel olmanın niteliklerini yansıtmaktadır. Fonksiyonellik önemli bir ölçüttür. Çok merkezli kent kurgusunda külliyelerin oluşturulmasında olduğu gibi, halkın yaşadığı konutlarda da fonksiyonellik vardır. Üstelik sadece içinde bulunulan dönemde değil, öngörüye dayalı bir fonksiyonellik (zaman içindeki değişme ve gelişmeyi de hesaba katan) amaçlanmış ve gerçekleştirilmiştir.

4.2.3. Canlılık ve Anlatım

Burada ruhsal anlamda bir canlılık kastedilmektedir. İnsan nasıl canlı bir organizma ise ve bir ruh bütünlüğü taşıyorsa, Osmanlı kenti de ruh sahibi olan ve yaşayan bir organizmadır. Evliya Çelebi'nin Bursa için "ruhaniyetli şehir" tanımlaması söz konusu niteliğini simgelemektedir. Ruhsal canlılık, fiziksel yapıda bizatihi yer almaz ancak, fiziksel yapı elemanlarına yüklenen değerler ile dışlaşmaktadır. Toplumun duygu ve düşünceleri, hayatı algılayışı, bakış açısı, hüznü ve sevinci ön yapıda dışlaşmıştır. Bu yüzden Bursa'nın sultan külliyeleri birer hizmet ve zafer

abidesi olarak yükselmişlerdir. Reel yapıda kendine güven, başarıma ve daha yükseğini hedefleme ve en önemlisi sonsuza açılma iştiyakı dile gelmektedir.

5. SONUÇ

Cumhuriyetle birlikte varlığı teyit edilen modern toplum projesi, doğal ve kaçınılmaz olarak modern kent olgusunu gündeme getirmiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine geçişte Bursa, Osmanlılar tarafından fethedildiği yıllardakine benzer bir dönüşüm süreci yaşamıştır. Bir yandan, mevcut tarihi doku, kaybedilen fonksiyonları nedeniyle başkalaştırma sürecine tabi tutulurken, diğer yandan modern toplumun gereksinmelerine göre kent, yeniden inşa edilmiştir. Yeniden inşa sürecinde, eskinin yükselen kutsal mekanlarının yerini, değerler alanında kamusal binalar ve dikey yapılaşma ile artan konutlar almıştır.

Osmanlı döneminde bir ticaret merkezi olan Bursa, Cumhuriyet'le birlikte sanayiye açılmıştır. 1938'de kent merkezinde kurulan Merinos fabrikası ile başlayan sanayileşme sürecinde, tekstil ve otomotiv sektörleri ön plana çıkmıştır. Sanayileşmenin yaygınlaşmasına paralel olarak doğa ile bütünleşmiş mevcut kent düzenleme modeli ve bu modeli üreten insan modeli hızla tüketilmiştir. Osmanlı'nın cemaatçi toplum yapısının yerini, değişen sosyolojik verilerden dolayı (çekirdek ailenin yaygınlaşması) bireyci anlayış ile örülmüş, tüketim kültürü ağırlıklı olan kapitalist toplum almıştır.

Doğadan kopuşun ilk habercisi, 1946 yılında Kültür Park'ın oluşturulmasıdır denilebilir. Modern Bursa'nın modern insanı, evinin bahçesinde, sokağında, yaygın mesire ve gezinti yerlerinde, kısacası kentinde kaybettiği doğayı ve yeşili, amacı ve fiziksel yapısıyla sınırlandırılmış yeni bir kültür nesnesi olan bu parkta aramaya koyulmuştur.

Kentin cadde ve sokakları yeni bir planlama anlayışı ile geometrik biçimler esas alınarak düzenlenmiştir. Böylece eskinin, insanı her an bir sürpriz ve tesadüfler zinciri ile karşılamaya hazır yolları, kentli kavramını dengeli unsurlar üzerine inşa eden ve hızla yeniden üretebilen kentin ruhsal havası da fiziksel yapısıyla birlikte tasfiye edilmiştir.

Artık kentte, gereksinim ve işlevsellik temel eksenleri doğrultusunda, estetik ve tinsel kaygılar yaşanmaksızın "homoeconomicus" üretme süreci başlamıştır. İnsanlar, diğer insanları, mimariyi ve doğal mekanları kendilerine fayda sağlaması ya da elde ettikleri faydayı tehdit etmesi anlamında algılamakta ve bunlara şüpheli bir yaklaşımla bakmaktadır. Eskinin teslimiyetçi anlayışı artık irrasyoneldir.

Modern estetiğin ontolojik çözümlemesindeki ön yapı, bugünün kent mekanında şöyle tarif edilebilir. Bir yandan, halen büyük oranda korunan

Osmanlı kent kimliğinin temsil edildiği tarihi doku izlenirken, diğer yandan eskinin bütünsellik anlayışına aykırı bir dikey yapılaşmanın suni bir biçimde kente eklemlendiği görülmektedir (Resim 3-4). Çelişkili gibi görünen bu ön yapı, hala estetik öznenin algı ve hazzına açık pek çok bilgi, duygu vb. ile doludur. Eski kent dokusu oluşturulurken o insanların yaşadıkları ve hissettikleri şeyler tutarlı bir bütünlük içinde, kentin silüetine işlenmişti. Bursa bu anlamda halen derinlikli bir kitap gibidir. Ancak değişen özne olgusu bugün karşımıza bir sorun alanı olarak çıkmaktadır. Bugün çok az insan –bilgi birikimi ve ilgi alanları doğrultusunda- eskinin mesajını algılayabiliyor ve onun sihirli havasını teneffüs edebiliyor. Hakim karakter kazanan fayda eksenli belirlenme ve ekonomik bakış açısı ile meta estetiği, kent ve insanın dönüştürülmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Onun için insanlar, tarih ve uygarlıklar birikiminden süzülerek gelen ve söyleyecek çok sözü olan bir çınarı, bir sebili ya da türbeyi hiç fark etmiyorlar. Bu entelektüel derinlik adına çok büyük bir kayıp olarak yorumlanmaktadır. Eğer bu ön yapıyı okuyabilecek ve arka yapıda derinleşebilecek özne üretilemezse, ön yapının zaman içinde yok olması kaçınılmazdır. Modernite sonrası insanının aradığı değerler ve huzur, Osmanlı Bursa'sının mekanlarında gizlidir. Önümüzdeki yıllarda bu mekanların yeniden okunmasının mümkün olacağı umulmaktadır.

Resim 3. 1950 Sonrası Bursa'nın Genel Görünümü

Kaynak: Yenal, 1996: 256.

Resim 4. 1950 Sonrası Bursa'nın Genel Görünümü

Kaynak: Yenal, 1996: 257.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Rüknettin. (1957) **Herşeyi ile Bursa**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul.
- Aru, Kemal Ahmet. (1998) **Türk Kenti (Türk Kent Dokularının İncelenmesine ve Bugünkü Koşullar İçinde Değerlendirilmesine İlişkin Yöntem Araştırması)**, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Aslanoğlu, Rana A., (1998) **Kent, Kimlik ve Küreselleşme**, Asa Kitabevi, Bursa.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, cilt, 4., "Bursa", s. 2026-2028.
- Can, Aynur. (2003) **Antik Kent İle Bu Mekanı Üreten Toplumun Değerler Sistemi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Atina Örneği**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dumont, Paul ve François Georgen (Edi.). (1996) **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, çev., Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 79-98.
- Hegel, Georg Wilhelm Friderich. (1994) **Estetik (Güzel Sanat Üzerine Dersler)**, I. Cilt, çev., Taylan Altuğ ve Hakkı Hünler, Payel Yayınevi, İstanbul.
- Lowry, W. Health. (2004) **Seyyahların Gözüyle Bursa 1326-1929**, çev., Serdar Alper, Eren Yayınları, İstanbul.

- Lukacs, Georg. (1985) **Estetik I. Cilt**, çev., Ahmet Cemal, 2. B., Payel Yayınevi, İstanbul.
- Moughtin, Cliff and etc. (1995) **Urban Design: Ornament and Decoration**, Butterworth-Heinemann Ltd., Oxford.
- Özendes, Engin. (1999) **Osmanlı'nın İlk Başkenti Bursa**, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Strobon, (2000) **Geographika Antik Anadolu Coğrafyası**, çev., Adnan Pekman, 4. b., İstanbul.
- Şehsuvaroğlu, Bedi N. (1957) **Yeşil Bursa**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- Tunalı, İsmail. (1996) **Estetik**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Yalçın, Osman. (1982) **Bursa**, 13. B., Özyürek Basım ve Yayınevi, İstanbul.
- Yalman, Bedri. (1977) **Bursa**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yenilik Basımevi, İstanbul.
- Yenal, Engin. (1996) **Bir Masaldı Bursa**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Yurt Ansiklopedisi, Türkiye, İl İl Dünü, Bugünü, Yarını**, (1982) "Bursa", Anadolu Yayıncılık, s.1611-1797.
- Yardımcı, İlhan. (1987) **Tarihe Mührünü Basan Bursa'da Saltanat Süren Osmanlı Sultanları ve Bursa Bibliyografyası**, Acar Matbaası, İstanbul.
- Weber, Max. (2000) **Şehir Modern Kentin Oluşumu**, çev., Musa Ceylan, 3. B., Bakış Yayınları, İstanbul.